

İSMAİL GASPIRALI'NIN ALP KADIN TİPİ: ARSLAN KIZ

YILMAZ ÖZKAYA*

Öz: Eski Türk destan ve hikâyeleri modern edebiyatın birçok edebî eserine gerek konu gerek tema gerekse tip bağlamında kaynaklık etmiştir. Türk boylarının dağıldığı coğrafyada göçebe yaşam tarzları, çevresindekilerle veya tabiatla mücadeleleri noktasında alp tipini gerekli kılan unsurların başında gelir. Bu yaşam biçiminde mücadele eden erkeklerin yanında kadınların da kahramanlıkları destan ve hikâyelere konu olmuştur.

Edebî eserlerin büyük bölümünde halk edebiyatı ürünlerinden ilham almayan veya yararlanmayan, Rusya Türklerinin 19. yy.daki en önemli düşünürlerinden biri olan İsmail Gaspıralı, Arslan Kız adlı modern hikâyesinde gerek eserin dilinde kullandığı epik anlatımıyla gerekse yarattığı alp kadın tipiyle eski Türk kültürünü çağdaş bir süzgeçten geçirerek modern edebiyata yansıtmıştır. Onun alp kadın tipi olan Arslan Kız (Gülcemal); vatan ve istiklal sevgisiyle büyümüş, eğitilmiş, bilgili ve vatan söz konusu olduğunda erkeklerden daha fazla cesur, idealize edilmiş bir tiptir. Onun edebî eserlerinde idealize edilmiş iki önemli kadın tipini görmekteyiz. Biri olması gereken Türk-İslâm kadın tipini yarattığı Darürrahat Müslümanlarındaki Feride Banu ile epik unsurlarla donattığı ama aynı zamanda modernize ettiği alp kadın tipi olan Gülcemal'dir.

Bu makalede Rusya Müslümanlarının ilk hikâyelerinden biri olan Arslan Kız'ın epik Türk destanlarından modern zamanın hikâyesine uzanan idealize edilmiş alp kadın tipinin tahlili yapılacak ve Gaspıralı'nın kadınlara bakışı değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: İsmail Gaspıralı, Arslan Kız, Alp Tipi, Rusya Müslümanları

İSMAİL GASPIRALI'S ALP WOMEN TYPE: ARSLAN KIZ

ABSTRACT: The Ancient Turkish epics and stories have been the source of many literary works of modern literature in terms of subject, theme, and type. In the geography where the Turkish tribes are dispersed, nomadic lifestyles are one of the factors that make the alpine type necessary in terms of their struggle with those around them or with nature. In addition to the men who struggle in this way of life, the heroism of women has also been the subject of epics and stories.

İsmail Gaspıralı, one of the most important intellectual of the Russian Turks in the 19th century, who was not inspired or benefited from folk literature products in many

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yilmazozkaya@gmail.com

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 07.09.2022, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 26.09.2022)

Doi:10.47089/iuad.1172065

literary works, reflected the ancient Turkish culture to modern literature through a contemporary strain through both with his epic narrative used in the language of the work and the alpine woman type he created in his modern story which is “Arslan Kız”. His alpine woman type, “Arslan Kız (Gülcemal)”; she is an idealized type who grew up with a love of homeland and independence, educated, knowledgeable and, when necessary braver than men when it comes to homeland. In his literary works, there are two important types of idealized women. One of them is in Darürrahat Muslims, Feride Banu that was created as the Turkish-Islamic woman type as it should be and the other one is Gülcemal, the alpine woman type that was equipped with epic elements but also modernized.

In this article, one of the first stories of the Muslims of Russia, Arslan Kız's epic Turkish epics will be analyzed from the idealized type of alpine woman to the story of modern times and Gaspıralı's view of women will be evaluated.

Key Words: İsmail Gaspıralı, Arslan Kız, Alp Type, Russia Muslims.

Giriş

İsmail Gaspıralı 19. yy. sonu 20. yy. başlarında Rusya Müslümanlarının yenileşme hareketlerinde eğitimci, gazeteci, eylem adamı kimliğiyle öne çıkan önemli bir fikir adamıdır. İsmail Bey Cedit Hareketini sistematik bir hâle getirmeden ve Tercüman gazetesini çıkarmadan evvel ilk olarak Rusça Tavrida gazetesinde yayımlanmış olan Bahçesaray Mektupları ve Rusya Müslümanları adlı yazılarında kendisi için otuz yılı aşkın bir zaman dilimini kapsayacak bir program çizmiştir. Aslında yenileşme hareketleri Gaspıralı'dan çok evvel İdil-Ural ve Kafkasya coğrafyasında başlamıştı. Fakat bu faaliyetler sistematik bir şekilde yürütülemediğinden toplumun tamamını kapsayacak derecede bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu yüzden Gaspıralı, Rusya Türklerinin yenileşme hareketlerinde önceliği eğitim alanına vermiştir. Zincirli Medrese'de başlatmış olduğu usul-i cedit eğitim metodu ile ana dilde okuma yazmayı hızlandırarak geleneksel eğitim metodunu yıkmayı başarmış ve mektep çocukları için yeni ders kitapları hazırlamıştır. Hoca-ı Sıbyan, Rehber-i Muallimîn, Kıraat-ı Türkî gibi eserler bu yeni usulün Rusya Türkleri arasındaki ilk örneklerindendir. İsmail Bey, örgün eğitimin yanı sıra Tercüman gazetesini çıkarmaya başladığında gerek fikrî gerekse edebî yazılarıyla yaygın eğitim faaliyetlerini başlatmıştır. Özellikle edebî eserlerinde bunu açıkça görmekteyiz. Onun bütün roman ve hikâyelerinde toplumsal dönüşümün izlerini tanımlamak mümkündür.

Bu makalede kadın konusu ele alındığından hikâyeye ve romanlardaki kadına bakış açısı kısaca değerlendirilerek asıl konu olan alp kadın tipi daha geniş bir çerçevede incelenecektir.

Gaspıralı'nın Edebî Eserlerinde Kadın

İsmail Gaspıralı'nın geniş hacimli ilk edebî eseri Frengistan Mektupları'dır. Taşkentli bir tüccar olan Molla Abbas Fransevî'nin seyahatleri esnasında gördükleri ve yaşadıkları konu alan bu eserde iki kadın tipini görmekteyiz. Odessa'da tanıştığı ve Avrupa'ya beraber seyahat ettiği Jozefina, aydın bir

Müslümandan daha bilgilidir. Molla Abbas yirmi sene medrese eğitimi almasına rağmen Josefina'nın eğitimi, bilgisi karşısında şaşkına döner. Fakat Josefina Doğu'nun gelenek ve göreneklerinin aksine daha rahat yaşadığı için de Molla Abbas tarafından eleştirilir. Aynı eserde karşımıza çıkan bir diğer kadın tipi Margarita'dır. Tüccar bir ailenin kızı olan Margarita iyi bir eğitim almıştır ve birden fazla dil bilmektedir. Vatanına ve milletine sevgisi de Molla Abbas tarafından takdirle karşılanır. Bu iki kadın tipi de iyi eğitilmiş olmalarıyla Doğu'nun cehalet içerisinde kalmış olan kadınlarından ayrılır. Fakat Batılı kadınlar gerek ahlâki değerleriyle gerekse yaşam biçimleriyle Doğulu insanın yaşayış tarzından farklıdır. Gaspıralı bu karşılaştırmayı bilinçli olarak yapmıştır. Çünkü onun kafasında çizdiği modern Türk-İslam toplumu Darürrahat Müslümanları adlı edebî eserinde kendini gösterir. Fantastik bir eser olmakla beraber İsmail Bey, bu eserde Feride Banu tipi ile çağdaş, ahlâki değerleri ön planda olan, eğitilmiş, birden fazla dil bilen, sosyal hayatta kendi ayakları üzerinde duran, meslek sahibi bir kadın tipi çizer. Gaspıralı bu kadın tipinin Türk-İslâm dünyasındaki kadının yerini almasını tahayyül eder. İsmail Bey'in bir diğer fantastik eseri ise Kadınlar Ülkesi'dir. İslâm toplumunun ters yüz edilmiş bir şekli olan bu eserde, bir melike tarafından yönetilen ülkede kadınlar savaşçı konumundadır ve ülkeyi yönetmektedirler. Erkekler ise çocukların terbiyesi ile meşgul olup ev işleriyle uğraşırlar. Gaspıralı'nın buradaki amacı alp tipi kadın oluşturmak değil daha çok Müslüman dünyasındaki erkeklerin kadın meselesine empatiyle yaklaşmalarını sağlamak istemesidir. İsmail Bey'in başka hikâyeleri mevcutsa da kadınları ön plana çıkarmadığı için bu makalede ele alınmayacaktır.

Alp Kadın Tipi: Arslan Kız

Geçmişten günümüze edebî eserlerin birçoğunda belli ortak özellikleri gösteren sosyal, psikolojik durumlarıyla karşımıza çıkan olumlu, olumsuz, iyi, kötü vb. birçok eser kahramanı ile karşılaşırız. Bu kahramanlar bireysel farklılıklar göstermekle birlikte toplumun ortak davranış biçimlerini ortaya koymaktadırlar.

“Destan, mesnevî, roman, hikâye ve tiyatro gibi vakaya dayanan edebî eserlerde, o vakayı gerçekleştiren aslî bir kahraman vardır. Eserin belkemiğini o teşkil eder. Eser boyunca önemli vakalar, duygular ona bağlanır. Bazı eserlerde bu kişiler basittir, bazılarında karmakarışıktır. Hayatı en ince ayrıntılarına kadar tasvir eden romanlardaki şahıslar umumiyetle karmakarışıktırlar. Çeşitli yönleri vardır. Onları bir kelime veya bir formül ile özetlemek hemen hemen imkansızdır. Eski çağlara ait destanlar ile mesnevîlerde umumiyetle karakterleri aynı kalan kişilere rastlanır. Tip adı verebileceğimiz bu basit ve sabit karakterli kişiler, küçük farklarla aynı devirde yazılan başka eserlerde de görülür. Tip kelimesi bu bakımdan da onlara uygun düşer.” (Kaplan, 1996:5)

Kaplan; “sürü, av, akın” kelimelerinin göçebe toplumu ve bu toplumun ideal tiplerini karakterize ettiğini belirtir (Kaplan, 1999:12). Sürüyü korumak ve

genişletmek, av ile yaşamı idame ettirmek, bununla beraber hareketi artırmak, akınlar ile göçebeliliğin temel hususiyetlerinden biri olan savaşçı ruhu korumak Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Hikâyelerine gelinceye kadar Türk toplumlarının yaşam biçimini bize göstermektedir. Fakat Dede Korkut Hikâyeleri İslamiyet sonrası göçebelikten yerleşik düzene geçiş aşamasına ait olduğu için buradaki alp tipi kendinden önceki destanlardan farklılık arz eder.

Dede Korkut kahramanlarında cihangirlik ihtirası yoktur. Bu onların kendileri kadar kuvvetli dūřmanlarla karşılaşmış bulunmalarından ileri geliyor. Anadolu'nun istilasını devirlerini aksettiren bu hikâyelerde cihangirlik ihtirasının yerini, şerefini ve ailesini koruma ve kurtarma duyguları alıyor. Oğuzların tam birlik halinde bulunmadıkları, beyler hatta aile uzuvları arasında bile mücadele olduğu görölüyor. Dede Korkut hikâyelerinde bahis konusu olan psikolojik ve sosyolojik hareket amillerini gözden geçirirsek kahramanlığın akıncılık şeklinden çıkarak başka duygularla birleştiğini görürüz. Hatta burada alp tipinin bozulmaya, başka bir tipe doğru kaymaya başladığından dahi bahsolunabilir. (Kaplan, 1999:14)

Kaplan'ın ifade ettiği bu durumu Tanzimat'la beraber ortaya çıkan "millî hikâyeye ve roman"larda da görmekteyiz. İslamiyet'in kabulüyle beraber yerleşik düzene geçiş Türk topluluklarının yaşayış tarzında akından ziyade savunmayı da gerektiren bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden yerleşilen muhiti koruma hep ön planda olmuştur. Böylece göçebe alp tipinin zamanla veli ve gazi tipine dönüştüğüne de bu süreçte ortaya konan edebî eserlerde görebilmekteyiz.

Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri* adlı eserinde tipleri; alp tipi, veli tipi, gazi tipi, ahi tipi, aydın tipi vs. gibi bir tasnife tabi tutmuştur. Kaplan, alp tipinin şahsiyetinde hareketin hâkim olduğunu söyler. (Kaplan, 1996:5) Bu durum Orhun Yazıtlarından günümüze kadar gelen bütün edebî eserlerde kadın, erkek ayırt etmeksizin geçerlidir. Fakat modern zamanda alp tipinin kahramanlığında destanlarda olduğu gibi olağanüstülük yoktur. Toplumun içinden çıkmış, haksızlığa karşı gelen, savaşçı reel tiplerdir. Fakat bu modern alp tipi aynı zamanda geçmiş birikimleri de gelecek kuşaklara aktarmaktadır. Silah kuşanan, at binen, ok atan ve cesurluklarıyla halkı peşinden sürükleyen kahramanlardır.

Mehmet Kaplan medeniyet devirlerine göre Türk edebiyatında kadınların üç şekilde değerlendirildiğini ifade eder:

1. İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında dūřmanla kahramanca çarpışır.
2. Yerleşik medeniyete ve İslamî kültür çevresine dahil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha fazla pasif bir karakter arz eder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat veya tabiatüstü kuvvetlere bağlar. Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzuu olduğu görölür.
3. Batı medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta sonra hayatta beşeri hakları müdafaa edilir ve tamamıyla erkekle eşit bir seviyeye getirilir. (Kaplan, 1951:12)

Arslan Kız adlı eserde ise Gülcemal, Kaplan'ın tasnifindeki tiplerden sıyrılarak modern bir alp tipi kadın örneğini sergilemektedir. Dolayısıyla Gaspıralı eserin kahramanı Gülcemal'le Türk kültürünün geçmişe dayanan hafızasını günümüze taşımaktadır. Bu tip aslında geçmişle hâli sentezleyen bir kahraman olarak köprü görevi de görmüştür.

Arslan Kız, Tercüman gazetesinde önce 1893-1894'te daha sonra da 1895'te tefrika edilir. Eser, Doğu Türkistan'da Kaşgar'ın Üç Turfan şehrinde geçmektedir.¹ Üç Turfan, Çinliler ve Kalmuklar tarafından kuşatılmıştır. Şehrin ileri gelenleri bu kuşatma nedeniyle toplanır ve şehri teslim edip etmeme konusunda tereddüt yaşar. Halkın kılıçtan geçirilmesi tehlikesine karşın şehrin ileri gelenleri teslim olmak fikrine daha sıcak bakmaktadırlar. Bu konuşmalara şahit olan şehrin mollası Şeyh İzzet Ata'nın kızı Gülcemal meclise girerek cesurane bir şekilde hararetle bir konuşma yapar ve mecliste bulunanları etkileyerek kararlarının değişmesine sebep olur. Gülcemal düşman muhasarasını delip geçerek Kaşgar'dan yardım isteyeceğini meclisin ileri gelenleriyle paylaşır. Sonuçta muhasarayı yarıp Kaşgar'a giden Gülcemal Kaşgar'ın hâkimi Taştımur ve adamlarının Çin ile iş birliği içinde olduğunu kanıtlar ve onları ifşa ederek Kaşgarlıların Üçturfan'a yardım etmesini sağlar. Hokanlı Yakup Bey ve adamlarıyla da görüşen Gülcemal şehrini Çin istilasından kurtarır.

Eserin giriş bölümünde Üçturfan muhasara altındayken mecliste bulunan şehrin ileri gelenlerinin Çinlilere teslim olma düşünceleri meclise giren Gülcemal'in yapmış olduğu hararetle konuşma ile değişir. Erkek egemen toplumda bir kadının erkeklerden daha fazla cesaret göstermesi yerleşik düzendeki Türk-İslâm toplumlarında alışılmışın dışında olsa da bu tavır yine de konar-göçer toplumların aktarmış olduğu bir davranış biçimidir. Gülcemal'in meclisteki "belki bana aşhanede kazan başında bulunmak tiyüştür, ben ise kan kılıncı meclisine girdim. Lakin bu günler adi, sıra günlerden değil, belki bizim mahşerimizdir" (Gaspıralı, 2020:373) ifadeleri yerleşik Türk İslâm toplumunda kadına verilen rolü ortaya koymaktadır. Cedit hareketinin aydınları; kadının sosyal hayattaki rollerinin sadece ev işleri olmadığını vurgulamaktadırlar. Gaspıralı ve takipçileri gerek edebî eserlerde gerekse gazete sütunlarındaki fikrî yazılarında kız çocuklarının ilköğretimle başlayan eğitim hayatlarının devam etmesi gerektiğinin altını çizerekler. Türk-İslâm toplumlarında kadınların bu denli geri planda bırakılmasının sebebini Türklerin İslâmiyet'e geçişlerine bağlamak yanlış olur. Bunu İslâmiyet'in kabulü sürecinde Türklerin Fars ve Arap toplumlarıyla olan çok yakın temasına bağlamak daha doğrudur.

Meclisteki konuşmada Gülcemal'in "büyük bina yasaldıkta benim gibi ufak taşlar da işe yarar" (Gaspıralı, 2020:374) cümlesi de yine toplumda kadınların onlara atfedilen geri planda kalışı kabullendiklerini göstermektedir. Bütün bunlara rağmen "ey ihvan, başımızı, vücudumuzu düşman için hıfz etmekten ise

¹ *Arslan Kız*, İsmail Gaspıralı: Roman ve Hikâyeleri (Haz: Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2020) adlı eserden yararlanılmıştır.

fedaya can ile şöhret ve rahat kesbetmek daha efdaldır” (Gaspıralı, 2020:374) ifadeleriyle Gülcemal’in bir kahraman edasıyla Türk destanlarından çıkıp gelen bir tip gibi davrandığını da eserde görmekteyiz.

Gülcemal, Seyh İzzet Ata’nın tek çocuğu olarak tasvir edilir. Erkek gibi yetiştirilen Gülcemal okuma-yazma bilen, Türkçeden başka Arapça ve Farsçaya aşina olan, annesinin ölümünden sonra ev idaresini eline almış, at binmekte, ok ve tüfek kullanmakta mahir olan bir kızdır. Keskin nişancılığı ile çevresindekileri kendine hayran bırakmıştır. Ata binip ok atmanın yanı sıra Dede Korkut destanlarındaki Banı Çiçek gibi eline saz alıp şiir söyleyebilecek derecede yeteneklidir. Bu özelliklerin birçoğu İslamiyet öncesi Türk destanlarında da ilk İslâmî dönem halk anlatılarında da görebileceğimiz alp kadın tipinin özellikleridir. Ama burada dikkat çeken bir başka şey Gülcemal’in İngiliz tüfeği, dürbün ve pusula kullanmasıdır. Gaspıralı böylece Gülcemal’in şahsiyetinde geçmişi, geleneği ve moderniteyi birleştirmiş oluyor. İsmail Bey edebî eserlerinde teknoloji konusunu kullanan bir yazardır. Darürrahat Müslümanları adlı fantastik edebî eserinde bu teknoloji daha fazla hayal ürünüdür. Fakat Arslan Kız hikâyesinde modern dünyanın getirdiği yenilikleri Gaspıralı Gülcemal’le sunmaya çalışır. Ok atmak yerine tüfek kullanmak, yön tayin etmek için pusulayı taşımak ve iptidai kalan Kaşgar ve Çin tüfekleri yerine uzun menzilli İngiliz tüfeğini tercih etmek geleneksel alp kadın tipinin modern dünyadaki yansıması olarak karşımıza çıkıyor.

Gülcemal’in Dede Korkut ve diğer Türk destanlarındaki alp kadın tipleriyle benzer başka özellikleri de mevcuttur:

“Halası vasıtasıyla Gülcemal’i istemişler bulunur idiyse de ‘alabilirlerse varırım’ cevabına binaen şu boyda kalmış idi. Vakıan İngiliz kadar avcı, canbaz kadar ataklı, orta bir molla kadar âlime, şair kadar irfane bir kıızı alp kadın etmek herkesin elinden gelir iş değildir.” (Gaspıralı, 2020:378).

Eserdeki bu ifadeler Gülcemal’le Dede Korkut metinlerindeki Kam Pürenin Oğlı Bamsı Beyrek Boyı’nda karşımıza çıkan Banı Çiçek arasında çok fazla ortak özellik bulunduğunu göstermektedir. Hikâyede kahramanlığıyla ön plana çıkan Banı Çiçek, Bamsı Beyrek’le karşılaşınca kendini tanıtmaz ve Bamsı Beyrek’e: “*Banı Çiçegün dadıstıyam, gel imdi senün ile ava çıkalum, eger senün atun menüm atımı kiçer ise onun atını dağı kiçersin, hem senün ile ok atalum, meni kiçer isen anı dahı kiçersin ve hem senünile güreşelüm, meni basar isen anı dağı basarsın.*” (Ergin, 1997:123) der. İsmail Bey, Gülcemal’in bu alp tipi kadın özelliklerine ayrıca keskin bir zekâ da eklemiştir:

“Şehri her taraftan sarmış Çin karavullarından selâmet geçmek hususta çareler ve hileler mülâhaza edip Arslan Kız, günde bir iki mertebe üstü yıkılmış tekke minaresine çıkıp ahval-i düşmanı keşf ve muayene eder idi. Bu hâlde elinde yahşı bir dürbün bulunur idi. İşbu dürbün ile düşmanın her hareketini ve etrafı bakıp gördüğüne göre özüne yol izliyor idi. Şehrin kaysı tarafında karavul ziyade olduğunu ve kaysı mahalde ne kadar görüp seferini fikrediyor idi. Her hâlde murad-ı mutlakı şehirden çıkıp Kaşgar’a

haber yetiştirmek ve imdat getirmek olduğundan Üçturfan'da bulunan kervanbaşılardan ve yol yürümüş kartlardan bir bir malumât almakta dahi kusur etmiyor idi.” (Gaspıralı, 2020:379).

Gülcemal'in muhasarayı yarmak için yaptıkları bu konudaki hazırlıklarını ve ne kadar akıllı bir davranışta bulunduğunu da göstermektedir. Hikâyenin zamanı Hokant Hanlığı zamanına rast gelmektedir. Kaşgar bölgesinin de yöneticisi Taştımur Bey ve Başkadı'dır ancak bu kişiler daha önce Çin hizmetinde çalıştığı için Çinlilerle anlaşıp kendi milletine ihanet eden yöneticilerdir. Fakat Gülcemal Kaşgar'dan ümidini kestiği için Hokant'taki Yakup Bey ile irtibat kurarak onu Kaşgar'daki vaziyetten haberdar eder. Tüm bunları yaparken de Kaşgar'da erkek kılığında dolaşır. Bu durum bize Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre adlı eserindeki Zekiye'yi hatırlatır. Tabii bu arada Üçturfan'dan gelmiş olan Gülcemal'in ismi Kaşgar halkı arasında mübalağalı bir şekilde konuşulmaya başlamıştır. Bu yiğit artık halk arasında itibar kazanmıştır.

Gülcemal pazar ve caddelerin kalabalık olduğu bir cuma günü dolaşmaya çıkar ve şehrin en büyük kadın hamamlarının birinin önünde durur. Kadın hamamları sadece yıkanılacak bir yer değil şehirdeki kadınların haftalık bilgi alışverişini yaptıkları ve sohbet ettikleri bir yer olarak da eserde tasvir edilmiştir. Erkek kıyafeti giyinmiş Gülcemal kadınlar hamamına girer ve onu gören erkekler de şaşırıp kalır. Şehrin bütün erkekleri hamamın önünde toplanıp öfkeyle erkek kıyafetleriyle hamama giren Gülcemal'in dışarı çıkmasını beklerler. Gülcemal ise hamamdaki kadınlara gerçek kimliğini göstermiş ve niçin şehre geldiğini ve şehrin hâkimi olan Taştımur Bey ve kadının hain olduğunu onlara anlatmıştır. Gülcemal'in içerdeki kadınları ikna ederek teşkilatlandırması ve bu kadınlardan askerî bir birlik oluşturması da eserde dikkat çekilmesi gereken en önemli hadiselerden biridir. Kaşgar'da bulunan ahali içerisinde Gülcemal'in kadınları galeyana getirmesi eserin kurgusu açısından önem arz eder. Gaspıralı'nın toplumdaki erkek egemenliğini yıkmak için böyle bir duruma başvurduğu görülmektedir.

“...Arslan kız bunları hamamdan alıp çıktı. Azbarda âdet üzere başlarını ve betlerini setrettirip edecekleri hizmeti anlattı. Özü ise kız giyimi giyinip, silah kuşanıp; lakin beti açık hâlde hisar üstüne çıkıp meydanda sabırsızlanıp duran ahali-i beldeye göründü. Melek gibi güzel, en cesur bir harpçi kadar gözü ve bakışı ötkün, özü silahlı kızın görüldüğü ile cümle ahali şaşırıp hayal midir, hakikat midir bilemez hâlde oldu.” (Gaspıralı, 2020:400).

İslamiyet sonrası Türk İslam toplumlarında kadına atfedilen rolün aksine bir kadının silah kuşanması, yüzü açık dolaşması toplumda geçmiş birikimlerin, konargöçer bilincin yeniden uyanmasını sağlamıştır. Gülcemal'in hisar üzerinde halka hitaben konuşması da toplumda mevcut kadın erkek eşitsizliğini ortadan kaldırmaktadır:

“Ey Müslüman agaylar, betimi örtmek lazım idi... Lâkin bu günler mahşer günleridir. Fikrolunacak ancak bir şey vardır; düşmanı defetmek.

Bugünlerde saçlı-saçsız yoktur; asker vardır... Eğer sizler zalim düşmandan korkup tursanız korkmayanlar çoktur... İşte, bu kadın-kızlar düşmana karşı çıkıp sizleri hıfz ve himaye etmeye hazırdırlar...” (Gaspıralı, 2020:401).

Bu hitaptan sonra hamamdan çıkan ihtiyar bir kadın, Gülcemal’e kızıl bir bayrak uzatır ve o da bayrağı hisarın üstüne saplar. Bu olay orada bulunan bütün erkeklere büyük bir cesaret verir.

Gülcemal’in konuşmasında eğer erkekler korkarsa onları koruyacak olan kadınları vardır düşüncesi Müslüman Türk toplumunda erkeklerin bakış açısını ters yüz etmiştir. Orada bulunan bütün halk Gülcemal önünde diz çökmüş ve düşmanı bozguna uğratmak için söz vermişlerdir. Hikâyenin sonu hain Taştımur Bey’in ve yardımcılarının yakalanması, Hokant ve Kaşgar’dan büyük bir ordunun Üçturfan’a yardıma gelişi ile tamamlanır.

Hikâyede Gülcemal tipi, yerleşik İslâm toplumu içerisinde pasif bir karakterdedir ve erkek egemen dünyasındaki konumunu kabullenmiştir. Ancak tehlike durumunda vatanını korumak için erkeklerden daha fazla cesaret göstererek mücadeleye girişen bir yönü de vardır. Bu durum Dede Korkut hikâyelerindeki kadın tiplerinin davranış biçimleriyle örtüşmektedir. Bununla beraber çağın gerektirdiği teknolojiyi de kullanmış olması bu tipe yeni özellikler kazandırmıştır. İsmail Gaspıralı çalışmalarında her ne kadar halk edebiyatı ürünlerinden faydalanmayı gerekli görmese de bu eserinde kadını ön plana çıkarmak ve onun Türk toplumundaki gerçek yerini ortaya koymak için İslamiyet öncesi alp tipinin özelliklerinden yararlanmıştır. Tabii burada İsmail Bey’in halk edebiyatı ürünleri konusundaki görüşlerini de paylaşmak gerekiyor:

Bu zamana kadar edebiyatımız iki türlü neşriyattan ibaret idi: Biri kütüp ve resail-i diniye ve ikincisi gayr-i mümkünât, mübalağat ve malâyani şeylerden bahseden ahyal ve masal kitapçalarıdır. Bunların birincisi ne kadar zarur ve mühim ise ikincisi şu derece aksidir, yani kütüb-i diniyesiz gün olmaz; lâkin ahyal falan okunmaz ise de ziyan yok ama medenî ve terakki etmiş halklar beyninde terbiye-i ahlâk, ibret ve tefekkür için maişet-i insaniyeye teyişli ve maişetten alınıp hüsn dil ile yazılmış hikâyeler, romanlar ve tiyatro risaleleri neşrolunur. Bunların ekserisi tasavvurattan ise de suret-i maişete yakın olup mübalağasız vakıalar ve haller beyan olduğundan okunması hayli faydalıdır, çünkü mezkûr eserlerden türlü ahlâklar, işler, yahşılıklar, kesb ve kârlar, fikir ve fehimler öz başına gelmiş gibi öğrenilir ve kâmil, üstat kişi yazmış ise hüsn ibare ve hoş lisan talim olunur. (10 Aprel 1888, Sayı: 13) (Gaspıralı, 2017:276)

Gaspıralı’nın bu görüşü yeni bir toplum inşası ve yeni düzende “milli hikaye ve milli roman” anlayışına uygun düşmektedir. O; toplumu bağınazlıktan, eski zihniyetten kurtarıp eğitim ile modernize ederek yeniden inşa çabasına girmiştir. Bu bağlamda edebî eserlerin yenileşme faaliyetleri açısından eğitim kadar önemli olduğunu da vurgulamaktadır.

Sonuç

İsmail Bey, halk edebiyatı ürünlerinin bilinmesi gerektiğini fakat yine de bunların okunmamasının yenileşme açısından bir sıkıntı teşkil etmeyeceğini ifade eder. Çünkü o yenileşme hareketlerinde millî hikâye ve romanların çok daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Burada yeni bir tür olan hikâye ve roman konularının tamamen Batı kaynaklı olmaması gerektiğinin de altını çizer. Tenkit yazılarının birçoğunda bizim kültürümüze, örf ve adetlerimize ters düşen konuların işlenmemesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Hatta Mizancı Murat'ın Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre adlı tiyatro eserinde Türk toplumunun örf ve adetlerine uygun olmayan bölümlere yaptığı eleştiriyi doğru bulduğunu da ifade eder.²

Gaspıralı 19. yy. sonlarında Rusya Türkleri arasına giren yeni edebî türlerde eserlerin ortaya konulması gerektiğini ifade eder ve bu eserlerin de yenileşme hareketlerine birinci derecede katkı sağlamasını bekler. Bu açıdan baktığımızda Gaspıralı, Ahmet Mithat Efendi gibi ortaya konacak edebî eserlerin tezli olması gerektiğini savunur. İsmail Bey'in yaratmak istediği ideal kadın tipleri arasında Darürrahat Müslümanlarındaki Feride Banu ve Arslan Kız adlı eserinde Gülcemal karakterleri vardır. Arslan Kız adlı eserinde Gaspıralı İslâm öncesi Türk toplumlarındaki alp kadın tipinden yararlanmış ve onu modernize etmiştir. Böylece Türk destanlarından çıkmış bir kadın tipini kendi çağına uydurarak modern alp kadın tipini okuyucusuyla buluşturmuştur. Bu da İsmail Bey'in kadına bakışını ortaya koymaktadır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Yılmaz Özkaya (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

- Ergin, Muharrem. (1997). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaplan, Mehmet. (1951). Dede Korkut Kitabında Kadın. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 9, ss. 99-112.
- Kaplan, Mehmet. (1999). Türk Destanında Alp Tipi. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaplan, Mehmet. (1996). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.

---

² Tenkit yazılarını okumak için İsmail Gaspıralı: Dil, Edebiyat, Seyahat Yazıları (Haz: Yavuz Akpınar, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2017) adlı esere bakınız.

İsmail Gaspiralı. (2020). *Roman ve Hikayeleri*. Haz: Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov. İstanbul: Ötüken Yayınları.

İsmail Gaspiralı. (2017). *Dil Edebiyat Seyahat Yazıları*. Haz: Yavuz Akpınar. İstanbul: Ötüken Yayınları.

ЖЕНСКИЙ ОБРАЗ "АЛЫП" В ПРОИЗВЕДЕНИИ ИСМАИЛА ГАСПРИНСКОГО "АРСЛАН КЫЗ"

АННОТАЦИЯ

Древние тюркские эпосы и рассказы были основой для многих произведений современной литературы с точки зрения предмета, темы и образов. В географии обитания тюркских племен, кочевой образ жизни находится в авангарде элементов, которые обуславливают необходимость образа альп (древнетюркский титул отважных воинов) с точки зрения их борьбы с окружающей средой или природой. Героизм женщин, а также мужчин, борющихся за этот образ жизни, был предметом эпопей и рассказов. Что касается современности, этот тип женщин претерпел различные изменения. Женские типы альп остались на втором плане в социальной структуре в результате бездеятельности, принесенной оседлым образом жизни совместно с переходом в ислам. Давление общества, в котором доминируют мужчины, на женщин начало постепенно усиливаться. С принятием ислама сближение тюрков с арабским обществом еще больше снизило ценность женщины. По этой причине «женщина» стала одной из важнейших проблем тюркского мира современности. Мирза Фатали Ахундов был одним из писателей, больше всего занимающимся проблемой женщин в реформаторских движениях в тюркском мире до Исмаила Гаспринского. Особенно он критиковал невежество женщин в своем произведении «Комедия».

Гаспринский утверждает, что должны быть созданы произведения в новых литературных жанрах, пришедших к российским тюркам в конце 19 века, и он ожидает, что эти произведения внесут первостепенный вклад в новаторские движения. С этой точки зрения Гаспринский утверждает, что такие литературные произведения, как Ахмет Митхат Эфенди, должны иметь основу. Среди идеальных женских образов, которые хотел создать Исмаил-бей, персонажи Фериде Бану из «Мусульманы Даруррахата» и Гюльджемаль в его произведении «Арслан Кыз» (Девушка-Львица). В своей работе «Арслан Кыз» Гаспринский воспользовался образом женщины-альп в доисламских тюркских обществах и модернизировал его. Таким образом, адаптировав женский образ из тюркских эпосов к своему веку, он познакомил своих читателей с современным образом женщины-альп. Это раскрывает взгляд Исмаила Бея на женщин.

Исмаил Гаспринский, один из самых важных мыслителей российских тюрков 19 века. Не черпавший вдохновение во многих литературных

произведениях и не извлекавший пользы из произведений фольклора, Гаспринский отразил древнюю тюркскую культуру, пропустив ее через современный фильтр, в эпическом выражении, которое он использовал в стиле повествования, и образе женщины-альп, которую он создал в своем рассказе «Арслан Кыз». Арслан Кыз (Гюльджемаль), ее женский образ альп; это идеализированный образ, основа которого это любовь к родине, храбрость, когда дело касается родной земли, независимость, образованность. Мы видим два важных образа женщин, идеализированных в его литературных произведениях.

Это Фериде Бану в «Мусульманах Даруррахата», которую он создал тюркско-исламской женщиной, с одной стороны, и Гюльджемаль, образ женщины-альп, которую он снабдил эпическими элементами, но в то же время модернизировал. Гюльджемаль, героиня произведения «Арслан Кыз», живет в городе Учтурфан в Кашкарской области Восточного Туркестана. Город осажден китайцами и калмыками, и люди ждут помощи из Кашгара. В то время когда знать города склонялась к тому, чтобы сдаться, хорошо образованная дочь шейха Иззет-Аты Гюльджемаль, которая была воспитана как мужчина, приходит в парламент в мужской одежде и произносит страстную речь. Эта отважная девушка добровольно отправится в Кашгар и попросит о помощи. Со своей лошадью, биноклем и английской винтовкой она прорвала осаду и отправилась искать помощи. Идеализируя Гюльджемаль эпическими образами, Гаспринский также знакомит своих читателей с женщиной-альп современности. В данной статье будет проанализирован идеализированный тип женщины-альп, от эпического тюркского эпоса «Арслан Кыз», одного из первых рассказов написанным российскими мусульманами, до рассказов нового времени и будет дана оценка взглядов Гаспринского на положение женщин.

Ключевые слова: Исмаил Гаспринский, арслан кыз, тип альп, российские мусульмане.